

product of self-cognitive activity, and appears to be the basic component of communicative teaching culture; it also reflects the culture of memory, desires, emotions, feelings, thoughts, it is expressed by disagreement culture and shown in the culture of actions in multifunctional communicative situations of modern educational space.

Keywords: *mental communicative culture, level characteristics of communicative culture of a teacher as subject of self-cognitive activity.*

Черкашина Т. В. - кандидат педагогічних наук, доцент кафедри педагогіки Черкаського обласного інституту післядипломної освіти педагогічних працівників (м. Черкаси, Україна) E - mail: tcherkashina@ukr.net

Cherkashyna T. V. – Candidate of Pedagogic Sciences, Assistant Professor of the Chair of Pedagogy of Cherkassy Regional Institute of Postgraduate Education of Teachers, (Cherkassy, Ukraine). E-mail: tcherkashina@ukr.net.

Рецензент - дійсний член НАПН України, доктор педагогічних наук, професор, академік-секретар відділення вищої освіти НАПН України М. Б. Євтух

Reviewer - Acting Member of the National Academy of Pedagogical Sciences of Ukraine, Doctor of Pedagogical Sciences, Professor, Academician-Secretary of the Department of Higher Education of the National Academy of Pedagogical Sciences of Ukraine M. B. Yevtukh

УДК: 378.18

ПЕДАГОГІЧНА СУТНІСТЬ ДОЗВІЛЛЯ ТА ДОЗВІЛЛЕВОЇ ДІЯЛЬНОСТІ

І. В. Шевчук

У статті розкрито сутність поняття «дозвілля» та «дозвіллева діяльність». Ураховуючи специфіку дозвілля, виділено її ознаки (свобода вибору дозвіллевої діяльності; добровільна участь в дозвіллевій діяльності; компенсаційність дозвілля, тобто бажання отримати радість та задоволення).

Ключові слова: *дозвілля, дозвіллева діяльність, ознаки дозвілля, студенти, вільний час.*

На сучасному етапі реформування системи вищої освіти в Україні постає низка питань щодо організації оптимальних умов виховного середовища для забезпечення особистісного розвитку студентів. Поряд із професійними знаннями й уміннями підвищується значущість таких особистісних якостей як здатність до постійного саморозвитку й самовдосконалення, освоєння нових сфер діяльності. Професійна творчість, будь-яка культурна діяльність людини пов'язана з використанням вільного часу.

Проблема дослідження вільного часу та дозвілля стала предметом вивчення в соціології, психології, культурології, педагогіці, культурно-освітній роботі. Так, науковці С. Іконнікова, І. Мельников, Д. Половєня, Л. Пелєх, О. Семашко, Б. Трегубов, К. Шульга визначили концептуальні засади вільного часу як чинника формування особистості студента. Ю. Афанасьєв, А. Вишняк, І. Зязюн, М. Каган, Н. Крилова, В. Кудін, С. Пішун, С. Цюлюпа у своїх публікаціях розглядають дозвілля як чинник формування культури особистості.

Мета та завдання статті полягають у розкритті сутності поняття «дозвілля» та «дозвіллева діяльність»; у виділенні їх характерних ознак.

Важливе місце у житті сучасної молоді людини займає сфера часу дозвілля, яка є однією з важливих засобів формування особистості молоді людини, оскільки в її умовах найбільш сприятливо проходять рекреаційно-відтворюючі процеси, які знімають інтенсивні фізичні, інтелектуальні, психічні навантаження. Дозвіллевий час приваблює студентів нерегламентованістю, самостійним вибором різних видів занять, можливістю поєднувати в ньому розважальні та розвиваючі види діяльності.

Однак організація дозвілля студентської молоді складна і суперечлива. З одного боку, маючи можливість вибирати заняття на дозвіллі за власним бажанням, молоді люди часто не готові до свідомого вибору видів діяльності, які сприяли б повноцінному формуванню особистості. З іншого боку, студенти сприймають дозвілля тільки як час розваг. Така ситуація пояснюється тим, що організація дозвілля студентів часто зводиться до окремих розважальних заходів, або до перенесення в сферу дозвілля методів і форм навчальної діяльності. Викликає тривогу і відсутність у

частини студентської молоді стимулу до навчання, самоосвіти, творчості, розвитку своїх здібностей тощо. Розширення платних освітніх послуг, комерціалізація дозвіллевої сфери, витіснення безкоштовних культурних послуг із центрів дозвілля розмежувала молодіжне середовище. Така ситуація може призвести до втрати значної частини інтелектуального потенціалу держави внаслідок соціальної нерівності. Формування творчої особистості студента в сфері дозвілля також гальмується низьким рівнем підготовки організаторів до означеного виду діяльності. Тому необхідно створити умови, які б спонукали кожного студента творчо самореалізовуватися, розвивати свої потреби, інтереси, схильності.

Тому в основі проблеми дозвілля молоді лежать суперечності: між потребою суспільства в формуванні творчої, багатосторонньо розвинутої особистості, яка прагне до максимальної самореалізації, з одного боку, і низьким рівнем культури дозвілля молоді, недостатністю умов для задоволення та розвитку дозвіллевих потреб, – з іншого. Вирішення проблеми дозвілля перебуває на позиціях підвищення рівня культурних потреб самої молоді й організації таких видів дозвіллевої діяльності, які стимулювали б особистість до усебічного розвитку.

З метою визначення ключового поняття нашого дослідження, розглянемо визначення терміну «дозвілля» у різних наукових джерелах. Проведемо контент-аналіз поняття «дозвілля», результати якого представлено у таблиці 1.

Таблиця 1

Контент-аналіз поняття «дозвілля»

<i>Джерело</i>	<i>Основні риси, характеристика</i>
Ожегов С. И. Толковый словарь русского языка: 80 000 слов и фразеологических выражений / С. И. Ожегов, Н. Ю. Шведова. – М. : ООО «ИТИ ТЕХНОЛОГИИ», 2003. – С. 177.	Дозвілля – вільний від роботи час, на дозвіллі – вільний від справ.
Великий тлумачний словник сучасної української мови / Уклад. і голов. ред. В. Т. Бусел. – К.; Ірпінь:	Дозвілля – вільний від праці час; час відпочинку.

ВТФ «Перун», 2004. – С. 234.	
Гончаренко С. У. Український педагогічний словник / С. У. Гончаренко. – К. : Либідь, 1997. – С. 100.	Дозвілля – вільний від обов'язкової діяльності час.

Продовження таблиці 1

Воловик А. Педагогіка дозвілля / А. Воловик, В. Воловик. – Харків : ХДАК, 1999. – С. 128.	Дозвілля – це час, що залишається у людини після реалізації усіх видів діяльності, продиктованих зовнішньою доцільністю. Інакше кажучи, дозвілля – часовий період, звільнений від обов'язкових і непорушних справ.
Піча В. М. Культура вільного часу: філософсько-соціологічний аналіз / В. М. Піча. – Львів : Світ, 1990. – С. 17.	Під дозвіллям розуміємо сукупність занять, за допомогою яких відбувається відновлення фізичних, розумових і психічних сил людини. Але час дозвілля – це і час розвитку особистості.
Цимбалюк Н. М. Соціологія дозвілля / Н. М. Цимбалюк. – К. : ДАККіМ, 2001. – С. 6.	Дозвілля виступає соціокультурним резонатором змін загальної соціальної системи і всіх підсистем суспільства і є певним відображенням можливостей його розвитку, виявленням його життєдіяльності. Воно доповнює уявлення про соціальний образ суспільства, допомагає зрозуміти міру його духовності і перспективності».
Кірсанов В. В. До визначення предмета рекреації в контексті педагогічних проблем дозвілля / В. В. Кірсанов // Вісник книжкової палати. – 2004. – № 9. – С. 37.	Дозвілля – вільний, незайнятий час; 2) дозвілля – як вільна діяльність; 3) дозвілля – як стан чи психологічне переживання.
Панова Г. С. Модели учреждений культуры: Принципы формирования в сфере культуры [текст] /	Дозвілля – «це заняття людини у вільний час як особлива потреба і цінність, яка реалізується у сферах обслуговування: в культурі – фільми,

Г. С. Панова, В. М. Розин // Перспективные модели учреждений культуры. – М. : НИИ культуры, 1990. – С. 22.	читання, вистави; відносно здоров'я – відпочинок, фізичні заняття; спілкування; діяльність у взаємодії і самоцілі; потреба у майстерності – самоосвіта, володіння діяльністю; потреба у розвагах – свято, бездіяльність.
--	--

Контент-аналіз літературних джерел свідчить про неоднозначність розуміння поняття «дозвілля», але, водночас, надає можливість виокремити його суттєві риси. Із енциклопедичних джерел видно, що дозвілля – це складова часового простору, що передбачає розподіл часу людини на робочий і неробочий; діяльність, яка спрямована на відновлення фізичних сил, діяльність у вільний час поза сферою суспільної та побутової праці, завдяки якій людина відновлює свою здатність до праці і розвиває в собі ті уміння і навички, які неможливо удосконалити під час трудової діяльності. Дослідники А. Воловик та В. Воловик трактують дозвілля, як «вільний час людини, під час якого вона за своїм вибором займається різноманітною діяльністю» [3, с. 28].

Розглядаючи дозвілля як сукупність занять у вільний час, за допомогою яких задовольняються безпосередні фізичні, психічні та духовні потреби, в основному вільночасового характеру, В. Піча підкреслює, що «на відміну від природної основи відновлення сил людини – це специфічний засіб регенерації цих сил» [6, с. 17].

Н. Цимбалюк констатує, що «дозвілля виступає соціокультурним резонатором змін загальної соціальної системи і всіх підсистем суспільства і є певним відображенням можливостей його розвитку, виявленням його життєдіяльності. Воно доповнює уявлення про соціальний образ суспільства, допомагає зрозуміти міру його духовності і перспективності» [8, с. 6].

У 90-х роках В. Кірсановим уточнено поняття «дозвілля» і виділено три аспекти його тлумачення: 1) дозвілля – вільний, незайнятий час; 2) дозвілля – як вільна діяльність; 3) дозвілля – як стан чи психологічне переживання [4, с. 37].

Аналіз наукового осмислення дозвілля дозволив нам виділити безліч підходів щодо тлумачення поняття «дозвілля», що ускладнює

розуміння його сутності. Дозвіллям називають діяльність, відносини, стан розуму тощо. Зокрема, психологи стверджують, що дозвілля – це соціальна організація вільного часу, форма дозвіллевих послуг. На думку соціологів – це відчуття свободи, необов'язковості, можливості вільного вибору, не узвичаєної діяльності. Як стверджує Г. Панова, дозвілля – «це заняття людини у вільний час як особлива потреба і цінність, яка реалізується у сферах обслуговування: в культурі – фільми, читання, вистави; відносно здоров'я – відпочинок, фізичні заняття; спілкування; діяльність у взаємодії і самоцілі; потреба у майстерності – самоосвіта, володіння діяльністю; потреба у розвагах – свято, бездіяльність [5, с. 22].

Дозвілля характеризується рядом ознак, основними серед яких є: свобода вибору дозвіллевої діяльності; добровільна участь в дозвіллевій діяльності; компенсаційність дозвілля, тобто бажання отримати радість та задоволення. Свобода вибору пов'язана з відчуттям самоцінності проведення часу, що відчувається людиною як вільна діяльність. Важливо мати на увазі, що основною цінністю вважається не сама можливість «робити, що хочу» в процесуальному аспекті, а об'єктивний зміст і суспільна цінність, тобто якою мірою вільна діяльність сприяє розвитку особистості.

Таким чином, якщо дозвілля – діяльність, то це означає, що воно не пусте проведення часу, не проста бездіяльність. Як зазначає В. Воловик, «дозвілля – часовий період, звільнений від обов'язкових і непорушних справ. Проте, це не означає, що дозвілля реалізується бездіяльно. Специфічною діяльністю у часовій сфері є дозвіллева діяльність, дійсний мотив якої – потреба особистості в самому процесі цієї діяльності, а наслідком – її здійснення» [3, с. 128]. Тут доречно зазначити, що дослідники по-різному ставляться до проблеми існування власне дозвіллевих потреб. Так С. Панова і В. Розін наводять таку класифікацію дозвіллевих потреб: потреба в художній культурі (читанні, перегляді кінофільмів, театральних спектаклів тощо), потреба в здоров'ї (відпочинок, фізичні заняття, спорт), потреба в спілкуванні, потреба в підвищенні своєї майстерності (у самоосвіті, оволодінні діяльністю, що складає особистий інтерес або фаховий), потреба у байдикуванні [5, с. 31]. Л. Устюжаніна зазначає, що дозвіллева діяльність задовольняє ті потреби особистості «зміст яких входить до кола інтересів

особистості і складає спектр емоційно-значущих переживань» [7, с. 98].

Таким чином, з точки зору прибічників діяльній концепції, роль дозвілля полягає у відновленні психічних та фізичних сил людини, підвищенні її освітнього і духовного рівня, здійсненні лише тих занять у дозвіллевий час, що відповідають потребам та бажанням людини і приносять їй задоволення у процесі самої діяльності.

Отже, діючи людина прагне досягти певної мети. При цьому вона повинна вибирати такі засоби, що були б гідні шляхетної мети. Неправильний вибір засобів призводить до того, що наміри й цілі не збігаються з реальними результатами людської діяльності. Тому людина є відповідальною і за мету, яку ставить перед собою, і за засоби її досягнення. Тільки позитивно мотивована, високоорганізована і змістовна, емоційно забарвлена діяльність ефективно впливає на розвиток особистості. Кожній змістовній діяльності притаманні процес обміркованого проектування своїх дій, їхніх часткових результатів, оцінка досягнутого та порівняння з поставленою метою. При цьому реалізується одне з головних завдань людини – розвивати свої здібності. Справа в тому, що формування і розвиток здібностей можуть бути реалізовані на основі задоволення потреб. Останні, у даному взаємозв'язку, є рушійною силою здібностей. У зв'язку з цим зазначене завдання припускає розвиток здібностей людини і настільки ж усебічне задоволення його потреб. Зрозуміло, що це неможливо без сфери дозвілля, де знаходить задоволення цілий комплекс потреб, у тому числі й потреба особистості в розвитку, самовдосконаленні. Вона виявляється як її свідоме бажання спеціально впливати на себе певними заняттями, вправами з метою самовдосконалення й розвитку. Як зазначали А. Вишняк і В. Тарасенко, потрібно, щоб людина сама хотіла цього розвитку, розуміла його необхідність [3, с. 15].

Специфіка дозвіллевої діяльності обумовлена двома обставинами: характером праці і віковими особливостями особистості. У нашому контексті, ми розглядаємо дозвілля студентської молоді, тому у загальному бюджеті часу студентів домінує навчальна діяльність. Вона ж і робить вплив на час дозвілля молоді людини, що виявляється в більш виразній спрямованості

студентів на творчу діяльність порівняно, наприклад, із працюючою молоддю. Сам процес навчання стимулює знання науково-технічної, художньої творчості, іншими заняттями, які залучають студентів до культурних процесів. Вікові характеристики студентів визначають підвищену потребу в міжособистісному й інтимно-особистісному спілкуванні.

У тлумачному словнику української мови дано визначення дозвіллевої діяльності як такого «способу буття людини у вільний час, який не суперечить загальноприйнятим соціальним нормам, сприяє самопізнанню, самовизначенню, самореалізації, самоосвіті, самовихованню та всебічному розвитку особистості» [1, с. 234].

Наукове обґрунтування дозвіллевої діяльності як одного з базових видів діяльності поряд з ігровою, навчальною і трудовою, зроблено В. Воловиком, який виділяє наступні специфічні особливості дозвіллевої діяльності:

– основним структурним елементом будь-якої діяльності є її дійсний мотив – потреба особистості в процесі цієї діяльності, а наслідком – її здійснення;

– вона може бути різноманітна по своїй суті;

– на відміну від інших видів діяльності, мета і зміст яких знаходяться всередині цієї діяльності, мета і зміст дозвіллевої діяльності вибираються людиною залежно від його морального розвитку і культурного рівня;

– дозвіллева діяльність може носити соціально корисний характер, характер соціально нейтральний, бути замкнутою в системі вузько згрупованих цінностей і набувати характер соціально заперечуючий, асоціальний.

Критерієм визначення рівнів дозвіллевої діяльності, за В. Воловиком, виступає ставлення суб'єкта цієї діяльності до її процесу, активне або пасивне. На цій підставі їм виділяється рівні дозвіллевої діяльності: споживання, творчість, екстеріоризація (соціальна активність). Дані рівні взаємозалежні й взаємообумовлені, що дозволяє здійснювати виховний і освітній процес шляхом цілеспрямованої планомірної та систематичної організації дозвіллевої діяльності шляхом піднесення її на вищий рівень розвитку [3, с. 8].

Дозвіллева діяльність відрізняється від інших видів життєдіяльності людини тим, що здійснюється відповідно до потреб індивіда, з метою отримання задоволення, розваги, відпочинку, урізноманітнення життя. Вибір певного виду дозвіллевої діяльності зумовлюється його індивідуальною та соціальною цінністю в очах особистості, а змістовне наповнення дозвіллевих занять відбиває мету та завдання людини, які вона ставить перед собою: набуття знань та навичок, вироблення норм поведінки, засвоєння культурних цінностей, опанування різними сферами суспільної діяльності.

Вчені в галузі педагогіки дозвілля (А. Жарков, Ю. Стрельцов, В. Суртаєв, В. Чижиков та ін.) дозвіллеву діяльність визначають, як спеціалізовану підсистему духовно-культурного життя суспільства, яка функціонально об'єднує соціальні інститути, які забезпечують відтворення, споживання, збереження і поширення культурних цінностей; як колективний та індивідуальний спосіб життєдіяльності людей, в основі якого лежить багатогранна діяльність; як сфера життєдіяльності, яка відкриває унікальні умови формування внутрішнього світу, підвищення культури всебічного розвитку особистості.

Проаналізувавши різні точки зору, нами було зроблено висновок: *під дозвіллевою діяльністю розуміємо культуротворчий процес, що стимулює розвиток творчої індивідуальності, створює умови для виявлення та задоволення свободи вибору дозвіллевих потреб та інтересів і утвердження на цьому підґрунті системи цінностей особистості.*

Актуальними напрямками подальшої розробки окресленої проблеми є розкриття поняття культура дозвіллевої діяльності та культура дозвілля студентів.

Література

1. Великий тлумачний словник сучасної української мови: 170 000. / [Автор і голов. ред. В. Т. Бусел]. – К.; Ірпінь : ВТФ «Перун», [2004]. – 1425 с.
2. Вишняк Л. И. Культура молодежного досуга / Л. И. Вишняк, В. И. Тарасенко. – К. : Вища школа, 1988. – 70 с.
3. Воловик А. Педагогіка дозвілля [Текст]: підручник / А. Воловик, В. Воловик. – Харків : ХДАК, 1999. – 332 с.
4. Кірсанов В. В. До визначення предмета рекреації в контексті педагогічних проблем дозвілля / В. В. Кірсанов // Вісник книжкової палати. – 2004. – № 9. – С. 37.

5. Панова Г. С. Модели учреждений культуры : Принципы формирования в сфере культуры [Текст] / Г. С. Панова, В. М. Розин // Перспективные модели учреждений культуры. – М. : НИИ культуры, 1990. – С. 22–38.

6. Піча В. М. Проблема вільного часу сучасних промислових працівників (культура вільного часу) / В. М. Піча. – Львів : Світ, 1990. – 152 с.

7. Устюжанина Л. В. Особенности маркетинга услуг в сфере свободного времени : автореф. дис. на соискание науч. степени канд. соц. наук : спец. 22.00.06 – М., 1997. – С. 29–30.

8. Цимбалюк Н. М. Організація та методика культурно-дозвілєвої діяльності / Н. М. Цимбалюк. – К. : ДАКККиМ, 2000. – 145 с.

References

1. Velykyy tlumachnyy slovnyk suchasnoyi ukrayins'koyi movy: 170 000. / [Avtor i holov. red. V. T. Busel]. – K.; Irpin' : VTF «Perun», [2004]. – 1425 s.

2. Vyshnyak L. Y. Kul'tura molodezhnogo dosuha / L. Y. Vyshnyak, V.Y. Tarasenko. – K. : Vyshcha shkola, 1988. – 70 s.

3. Volovyk A. Pedahohika dozvillya [Tekst]: pidruchnyk / A. Volovyk, V. Volovyk. – Kharkiv : KhDAK, 1999. – 332 s.

4. Kirsanov V.V. Do vyznachennya predmeta rekreatsiyi v konteksti pedahohichnykh problem dozvillya / V. V. Kirsanov // Visnyk knyzhkovoyi palaty. – 2004. – # 9. – S. 37.

5. Panova H. S. Modely uchrezhdenyy kul'tury : Pryntsyry formyrovanyya v sfere kul'tury [Tekst] / H. S. Panova, V. M. Rozyn // Perspektivnyye modely uchrezhdenyy kul'tury. – M. : NYU kul'tury, 1990. – S. 22–38.

6. Picha V. M. Problema vil'noho chasu suchasnykh promyslovykh pratsivnykiv (kul'tura vil'noho chasu) / V. M. Picha. – L'viv : Svit, 1990. – 152 s.

7. Ustyuzhanyna L. V. Osobennosty marketynha usluh v sfere svobodnoho vremeny : avtoref. dys. na soyskanye nach. stepeny kand. sots. nauk : spets. 22.00.06 – M., 1997. – S. 29–30.

8. Tsymbalyuk N. M. Orhanizatsiya ta metodyka kul'turno-dozvillyevoyi diyal'nosti / N. M. Tsymbalyuk. – K. : DAKKKiM, 2000. – 145 s.

ПЕДАГОГИЧЕСКАЯ СУЩНОСТЬ ДОСУГА И ДОСУГОВОЙ ДЕЯТЕЛЬНОСТИ

И. В. Шевчук

В статье раскрыто сущность понятия «досуг» и «досуговая деятельность». Учитывая специфику досуга, выделены его признаки (свобода выбора досуговой деятельности; добровольное участие в досуговой деятельности; компенсационность досуга, то есть желание получить радость и удовольствие).

Ключевые слова: досуг, досуговая деятельность, признаки досуга, студенты, свободное время.

PEDAGOGICAL ESSENCE OF LEISURE AND LEISURE ACTIVITIES

I. V. Shevchuk

The article considers the essence of concepts «leisure» and «leisure activity». The specific features of leisure are distinguished (free choice of leisure activities; voluntary participation in leisure activities; compensating character of leisure that is the desire to receive delight and pleasure).

Keywords: leisure, leisure activities, features of leisure, students, free time.

Шевчук І. В. - старший викладач кафедри педагогіки та психології Інституту педагогічної освіти та менеджменту, Республіканський вищий навчальний заклад «Кримський гуманітарний університет» (м. Ялта) shevchuk_kgu@mail.ru

Shevchuk I. V. is a senior teacher of department of pedagogics and psychology of Institute of pedagogical education and management, Republican higher educational establishment is the «Crimean humanitarian university» (Yalta) shevchuk_kgu@mail.ru

Рецензент – доктор педагогічних наук, професор Т. В. Яцула

Reviewer is a doctor of pedagogical sciences, professor T. V. Yatsula

УДК 37.037

ОСОБИСТІСНО ОРІЄНТОВАНА ОСВІТА ВИПУСКНИКІВ ІНТЕРНАТНИХ ЗАКЛАДІВ ЯК ОСНОВА ФОРМУВАННЯ ЇХ ЖИТТЄВОЇ КОМПЕТЕНТНОСТІ

В. А. Яковлєва

У статті визначено сутність, мету, завдання та характерні особливості особистісно орієнтованої освіти, виявлено протиріччя, що обумовили актуальність цієї проблеми, проаналізовано її основні концепції; розглянуто особистісно орієнтовану освіту випускників інтернатних закладів як основу процесу формування їх життєвої компетентності

Ключові слова: *освіта, особистісно орієнтована освіта, життєва компетентність, випускники шкіл-інтернатів.*